

Ігор Гусаков Свобода слова vs мова ворожнечі: матеріали до вивчення громадянської освіти

Одним із ключових та фундаментальних надбань демократичного розвитку суспільства є свобода думки і слова, право на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Ці засадничі постулати демократії закріплені

- ✓ як на рівні міжнародного права: *Кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення; це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів (Стаття 19 Загальної декларації прав людини);*
- ✓ так і на рівні вітчизняних конституційних основ: *Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб - на свій вибір (Стаття 34 Конституції України).*

Без сумніву, право на свободу вираження поглядів є однією з головних умов розвитку демократичного суспільства та самореалізації кожної особи. Проте доволі часто можна стати свідками публічного поширення агресивних висловлювань, які принижують чи дискредитують людей за певною ознакою. У цьому контексті постає питання, чи дійсно говорити про одних людей як про відхилення від норми та підкреслювати їхню меншовартісність – це свобода вираження поглядів? І як провести межу між свободою слова і ненавистю?

Тут варто наголосити, що коли ми критикуємо чийсь аморальну поведінку – це свобода вираження поглядів, а коли об'єктом нашої критики стають уроджені особливості (стать, расова, національна приналежність, колір шкіри людини), маємо підстави оцінити таку критику як мову ворожнечі.

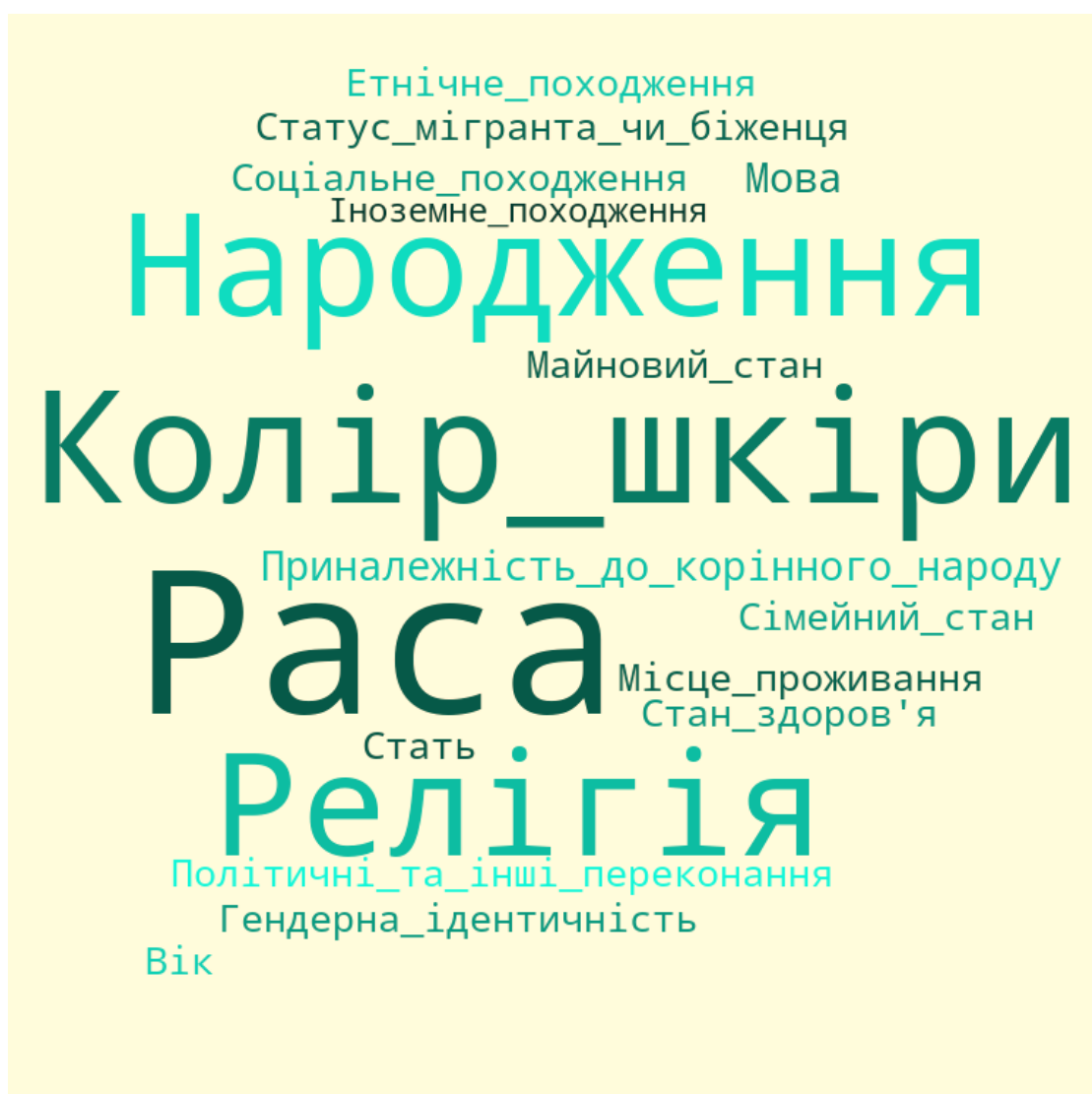
Демократичний світ, європейські та євроатлантичні міжнародні об'єднання та інституції (долучення до яких задеклароване як стратегічна мета України) окреслили власні акценти на ці доволі непрості питання. Їхнє чітке бачення ґрунтується на розумінні того, що в сучасному світі свобода пов'язана з усвідомленням відповідальності. Саме з міркувань попередження фізичного насильства, до якого призводить поширення дискримінаційних висловлювань, мова ненависті чи ворожнечі не має права існувати під прикриттям свободи вираження поглядів.

Хоч загальноприйнятого визначення терміну «*мова ворожнечі*» (англ. *hate speech* – букв. «мова ненависті») в міжнародному праві й не існує, але, відповідно до визначення Комітету міністрів Ради Європи, під цим поняттям розуміють усі форми самовираження, які включають поширення, підбурення, сприяння або виправдання расової ненависті, ксенофобії, антисемітизму чи інших видів ненависті на ґрунті нетерпимості [2].

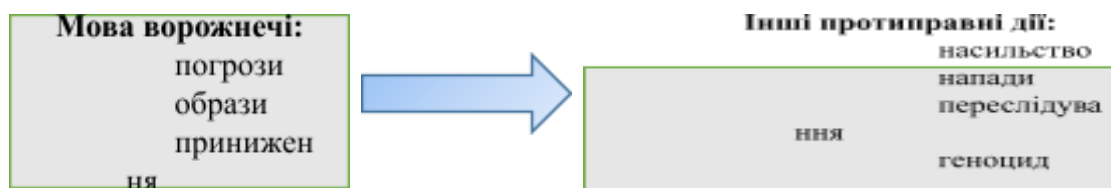
Комітет ООН з ліквідації расової дискримінації розуміє мову ворожнечі як «форму орієнтованої на оточуючих мови, яка заперечує основні принципи людської гідності і рівності та спрямована на применшення становища окремих осіб або груп населення в очах суспільства» [7].

Маємо й приклади окреслення поняття мови ворожнечі не лише від міжнародно-правових інституцій. Так популярний відеохостинг *YouTube* (сайт якого є одним з найвідвідуваніших у світовому Інтернет-просторі) окреслює мову ворожнечі як «контент, що заохочує насильство або ненависть проти окремих осіб або груп на основі певних ознак, таких як раса або етнічне походження, релігія, інвалідність, стать, вік, ветеранський статус або сексуальна орієнтація / гендерна ідентичність» [7].

Сьогодні у міжнародному праві та національних правових системах цілої низки країн окреслено широкий спектр так званих захищених характеристик – своєрідних ознак, вияв нетерпимості за якими є недопустимим. До таких характеристик відносять:

Саме ненависть, виправдана більшістю, є фундаментом для серйозних небезпечних злочинів. Можливість забороняти висловлювання, які розпалюють ненависть, викликає багато дискусій. Та міжнародне право не тільки дозволяє, але і зобов'язує держави забороняти такі висловлювання, оскільки вони порушують права інших на рівність і свободу від дискримінації, а іноді призводять до порушення громадського порядку. Адже, як свідчить сама суспільна практика з різних куточків світу, мова ворожнечі є передвісником насильства. Тут окреслюється тісний взаємозв'язок:

Варто відзначити значний правовий внесок цілої низки ухвал Європейського суду з прав людини у протидію розповсюдженню мови ворожнечі. Показовим у цьому контексті є рішення у справі «Гароді проти Франції» (*Garaudy v. France, Application No. 65831/01*) [1], в якій позивач скаржився, що факт правопорушення, в якому він був звинувачений (в запереченні існування злочинів проти людства, а саме Голокосту та підбурюванні до расової

ненависті), порушує його право на свободу вираження. Суд відхилив позов, застосувавши статтю 17 Європейської конвенції, що вказує на заборону зловживання правом, і, базуючись на цьому, позивач не може звертатись в суд щодо імовірного порушення цього права.

Суттєвого резонансу набула справа **«Вейделанд та інші проти Швеції»** [5] (*Vejdeland and others v. Sweden*). Її суть: група осіб розповсюджувала по освітніх закладах листівки з різкою критикою та звинуваченнями щодо осіб одностатевої сексуальної орієнтації, за що і була засуджена національним судом. Посилаючись на те, що Швеція порушила їхнє право на свободу вираження поглядів, засуджені оскаржили вирок у Європейському суді з прав людини. Втім згадана інстанція постановила, що країна не порушила права заявників на вираження поглядів. У рішенні зазначили, що заявники розповсюджували листівки, які хоч прямо і не закликали до вчинення насильницьких дій, тим не менш містили «серйозні та упереджені звинувачення». Вони були сформульовані як необґрунтовано образливі та зневажливі.

Загалом на сьогодні маємо доволі багатогранну практику судових рішень у справах щодо мови ворожнечі. Так, скажімо, у справі **«Сюрек проти Туреччини»** (*Surek v. Turkey (No. 1), Application No. 26682/95*) [1], Європейський суд з прав людини акцентується на цитуванні. В цій справі в щотижневому виданні, основним акціонером якого був позивач, було опубліковано два листи читачів, в яких органи державної влади були піддані суворій критиці за участь у масових вбивствах у «Курдистані», що в Південно-Східній Туреччині. Попри те, що позивач не був причетний до написання цих листів, все ж їхня публікація підбурювала до насильства, оскільки містила конкретні імена, а також, на думку Суду, спричиняла заклики до кривавої помсти, посилюючи «озлоблені упередження». Звідси Суд визначив, що хоч позивач і не був пов'язаний з цими листами безпосередньо, він забезпечив можливість авторам виразити свою ненависть, а звідси, дії влади в обвинуваченні позивача відповідали легітимній цілі.

Пояснюючи позицію Європейського суду з прав людини у справах, що стосуються публічних виявів мови ворожнечі, суддя цієї інстанції від України Ганна Юдківська так аргументувала позицію зазначеної правозахисної установи: *«Наш трагічний досвід минулого сторіччя демонструє, що расистські та екстремістські думки можуть принести значно більше шкоди, ніж обмеження свободи слова. Статистика злочинів на ґрунті ненависті показує, що пропаганда ненависті завжди заподіює шкоду, миттєво або потенційно. Не обов'язково чекати поки мова ворожнечі стане реальною та неминучою небезпекою для демократичного суспільства»* [5].

Незважаючи на те, що всі країни світу визначають свою термінологію, яку можуть назвати «мовою ворожнечі», окремої дефініції цього визначення не існує. У кожному з правових документів власні визначення і класифікації. Спільним є те, що висловлювання, які проявляють агресію щодо інших людей, націй, соціальних груп, тощо, повинні каратися законом.

Наведемо витяги з міжнародно-правових норм, що акцентують на запобіганні проявам дискримінації і мови ворожнечі:

Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Стаття 10)

http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/ru/995_004

1. Кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Ця стаття не перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств.

2. Здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду.

Європейська соціальна хартія (переглянута) (Стаття Е)

http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_062

Здійснення прав, передбачених цією Хартією, забезпечується без будь-якої дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, стану здоров'я, належності до національної меншини, народження або інших обставин.

Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського та ксенофобного характеру, вчинених через комп'ютерні системи (Стаття 3)

http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_687

Кожна Сторона вживає таких законодавчих й інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання у її національному законодавстві злочинами, у разі умисного вчинення без права на це, таких дій:

розповсюдження або іншим чином надання громадськості доступу через комп'ютерні системи до расистського та ксенофобного матеріалу.

Рамкова конвенція про захист національних меншин (Стаття 6)

http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_055

1. Сторони заохочують атмосферу терпимості та міжкультурного діалогу і вживають ефективних заходів для поглиблення взаємної поваги, взаєморозуміння та співробітництва між усіма особами, що проживають в межах їхньої території, незалежно від їхньої етнічної, культурної, мовної або релігійної самобутності, зокрема в галузях освіти, культури та засобів масової інформації.

2. Сторони зобов'язуються вживати належних заходів для захисту осіб, які можуть стати об'єктами погроз або актів дискримінації, ворожого ставлення чи насильства на підставі їхньої етнічної, культурної, мовної або релігійної самобутності.

Хартія основних прав Європейського Союзу (Стаття 21)

http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_524

(офіційна публікація російською мовою)

http://www.antidi.org.ua/netcat_files/324/386/h_6ccfd153d25a29a2e6ab20d3a8757f22

(С. 78)

(поданий у тематичному виданні український переклад)

Забороняється дискримінація будь-якого роду, особливо, за ознакою статі, раси, кольору шкіри, етнічного або соціального походження, генетичних характеристик, мови, релігії чи переконань, політичних й інших поглядів, належності до національних меншин, майнового стану, походження, обмеження в працездатності, віку або сексуальної орієнтації.

Американська Конвенція про права людини (Стаття 13, пункт 5)

http://www.antidi.org.ua/netcat_files/324/386/h_6ccfd153d25a29a2e6ab20d3a8757f22

(С. 74)

Всіляка пропаганда війни, а також національної, расової або релігійної ворожнечі, яка містить підбурювання до незаконних дій проти будь-якої особи чи групи осіб за ознакою раси, кольору шкіри, релігії, мови чи національного походження, розглядається як злочин, який карається за законом.

Міжнародний Пакт про громадські і політичні права (Стаття 20, пункт 2)

http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043

Будь-який виступ на користь національної, расової чи релігійної ненависті, що являє собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства, повинен бути заборонений законом.

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (Стаття 4)

http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_042

Держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають, що відносно користування тими правами, що їх та чи інша держава забезпечує відповідно до цього Пакту, дана держава може встановлювати тільки такі обмеження цих прав, які визначаються законом, і лише остільки, оскільки це є сумісним з природою зазначених прав, і виключно з метою сприяти загальному добробуту в демократичному суспільстві.

Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (Стаття 2)

http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_207

Держави-сторони засуджують дискримінацію щодо жінок в усіх їх формах, погоджуються негайно всіма відповідними заходами здійснювати політику ліквідації дискримінації щодо жінок.

Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (Стаття 4)

http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_105

Держави-учасниці осуджують всяку пропаганду і всі організації, які ґрунтуються на ідеях або теоріях переваги однієї раси чи групи осіб певного кольору шкіри або етнічного походження або намагаються виправдати, або заохочують расову ненависть і дискримінацію в будь-якій формі, і зобов'язуються вжити негайних і позитивних заходів, спрямованих на викоренення всякого підбурювання до такої дискримінації чи актів дискримінації, і з цією метою вони відповідно до принципів, поданих у Загальній декларації прав людини, і прав, ясно викладених у Статті 5 цієї Конвенції, серед іншого:

а) оголошують злочином, що карається за законом, всяке поширення ідей, оснований на расовій перевазі або ненависті, всяке підбурювання до расової дискримінації, а також усі акти насильства або підбурювання до таких актів, спрямованих проти будь-якої раси чи групи осіб іншого кольору шкіри або етнічного походження, а також подання будь-якої допомоги для проведення расистської діяльності, включаючи її фінансування;

б) оголошують протизаконними і забороняють організації, а також організовану і всяку іншу пропагандистську діяльність, які заохочують расову дискримінацію та підбурюють до неї, і визнають участь у таких організаціях чи в такій діяльності злочином, що карається законом;

с) не дозволяють національним чи місцевим органам державної влади або державним установам заохочувати расову дискримінацію чи підбурювати до неї.

Декларація про раси та расові заборони (ЮНЕСКО) (Стаття 5)

http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_906

(переклад автора)

Засоби масової інформації і ті, хто контролює або обслуговує їх, а також будь-яка група, створена всередині національних суспільств, покликані, враховуючи належним чином принципи, проголошені в Загальній декларації прав людини, і зокрема принцип свободи вираження, розвивати взаєморозуміння, терпимість і дружбу між окремими людьми і групами людей і сприяти ліквідації расизму, расової дискримінації і расових заборонів, зокрема уникаючи подачі стереотипних, фрагментарних, односторонніх або таких, що вводять в оману уявлень про окремих людей і різних групах людей.

Декларація принципів терпимості (ЮНЕСКО)

http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_503

(переклад автора)

Терпимість означає повагу, прийняття і правильне розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, наших форм самовираження і способів проявів людської індивідуальності. Їй сприяють знання, відкритість, спілкування та свобода думки, совісті і переконань. Терпимість - це гармонія в різноманітті. Це не тільки моральний обов'язок, а й політична та правова потреба. Терпимість - це чеснота, яка робить можливим досягнення миру і сприяє заміні культури війни культурою миру...

[Терпимість] означає, що кожен є вільним дотримуватися своїх переконань і визнає таке ж право за іншими. Це означає визнання того, що люди за своєю природою розрізняються за зовнішнім виглядом, становищем, мовою, поведінкою і цінностями і мають право жити в мирі та зберігати свою індивідуальність. Це також означає, що погляди однієї людини не можуть бути нав'язані іншим...

Терпимість також вимагає надання кожній людині можливостей для економічного і соціального розвитку без будь-якої дискримінації...

В інтересах міжнародної згоди істотно важливо, щоб окремі люди, громади та нації визнавали і поважали культурний плюралізм людської спільноти. Світ неможливий без терпимості, а розвиток і демократія неможливі без миру...

Засоби комунікації здатні відігравати конструктивну роль у справі сприяння вільному і відкритому діалогу та обговоренню, поширення цінностей терпимості і роз'яснення небезпеки проявів байдужості стосовно набираючих силу груп і ідеологій, що проповідують нетерпимість...

Виховання в дусі терпимості варто розглядати як невідкладний імператив; в зв'язку з цим необхідно заохочувати методи систематичного і раціонального навчання терпимості, що розкривають культурні, соціальні, економічні, політичні та релігійні джерела нетерпимості, які лежать в основі насильства і відчуження. Політика і програми в галузі освіти повинні сприяти покращенню взаєморозуміння, зміцненню солідарності і терпимості у відносинах як між окремими людьми, так і між етнічними соціальними, культурними, релігійними і мовними групами, а також націями...

Виховання в дусі терпимості має бути направлене на протидію впливу, що викликає почуття страху і відчуження стосовно інших. Воно повинно сприяти формуванню у молоді навичок незалежного мислення, критичного осмислення і вироблення суджень, заснованих на моральних цінностях.

Національне правове поле цілої низки держав, що їх відносимо до світу демократії, містить власні норми, які конкретизують і поглиблюють концептуальні підходи міжнародно-правових документів у питаннях запобігання та протидії мові ворожнечі [4].

Велика Британія. Згідно із законом про суспільний лад, людина, яка демонструє погрози чи образи у поведінці або письмово, визнається винною у скоєнні злочину, якщо або має намір розпалити расову ненависть або внаслідок її дій расова ненависть, ймовірно, буде збільшуватися. Цей закон також визначає: головною ознакою дій, що класифікуються як

злочин на підставі ненависті, є використання погроз або образ «у межах слуху або зору людини, що, можливо, стане причиною переслідування, тривоги або стресу».

Франція. Закон про свободу преси у цій країні криміналізує підбурювання до расової дискримінації, ненависті або насильства на основі свого походження або (не)належності до етнічних, національних, расових або релігійних груп. Кодекс також передбачає відповідальність за подібну поведінку при особистому спілкуванні.

Данія. У цій країні передбачено кримінальну відповідальність за «вираз і поширення расової ненависті». Ознакою злочину є використання загрозової або образливої мови щодо широкого кола осіб.

Нідерланди. Кримінальний кодекс цієї країни забороняє публічні образи, а також усне, письмове або ілюстроване підбурювання до ненависті «через расу, релігію, сексуальну орієнтацію або особисті переконання».

Законодавство України так само містить чіткі правові норми, які можуть *(і мають!)* бути застосовані у кожному з випадків, що містять прояви дискримінації, посягання на права іншого і ознаки мови ворожнечі.

У цьому сенсі перш за все варто згадати правозахисні положення вітчизняної **Конституції** (<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>), зокрема **статті 24 та 34**:

Стаття 24. Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом.

Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Стаття 34. Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань.

Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб - на свій вибір.

Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, **для захисту репутації або прав інших людей**, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя.

Українське законодавство сформувало такі ознаки мови ворожнечі, які диференціюються в **Законі України «Про інформацію»** (<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>) як складова *«неприпустимості зловживання правом на інформацію»*:

Стаття 5 Реалізація права на інформацію не повинна порушувати громадські, політичні, економічні, соціальні, духовні, екологічні та інші права, свободи і законні інтереси інших громадян, права та інтереси юридичних осіб.

Стаття 28 Інформація не може бути використана для закликів до повалення конституційного ладу, порушення територіальної цілісності України, пропаганди війни, насильства, жорстокості, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, чинення терористичних актів, посягання на права і свободи людини.

Варто також згадати **Закон України «Про внесення зміни до Кодексу законів про працю України щодо гармонізації законодавства у сфері запобігання та протидії дискримінації з правом Європейського Союзу»**

(<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/785-19>), у якому розширено та конкретизовано спектр захищених характеристик, за ознаками яких не допустима дискримінація:

1. Текст [статті 2¹](#) Кодексу законів про працю України (Відомості Верховної Ради УРСР, 1971 р., додаток до № 50, ст. 375) викласти в такій редакції:

«Забороняється будь-яка дискримінація у сфері праці, зокрема порушення принципу рівності прав і можливостей, пряме або непряме обмеження прав працівників залежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, гендерної ідентичності, сексуальної орієнтації, етнічного, соціального та іноземного походження, віку, стану здоров'я, інвалідності, підозри чи наявності захворювання на ВІЛ/СНІД, сімейного та майнового стану, сімейних обов'язків, місця проживання, членства у професійній спілці чи іншому об'єднанні громадян, участі у страйку, звернення або наміру звернення до суду чи інших органів за захистом своїх прав або надання підтримки іншим працівникам у захисті їх прав, за мовними або іншими ознаками, не пов'язаними з характером роботи або умовами її виконання».

Кримінальний кодекс України (<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>) передбачає конкретні покарання за розпалювання ворожнечі за ознакою іншості:

Стаття 161. Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками

1. Умисні дії, спрямовані на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності, або образа почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями, а також пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв громадян за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, інвалідності, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками -

караються штрафом від двохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до п'яти років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

2. Ті самі дії, поєднані з насильством, обманом чи погрозами, а також вчинені службовою особою, -

караються штрафом від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, які були вчинені організованою групою осіб або спричинили тяжкі наслідки, -

караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років.

У контексті протидії мові ворожнечі маємо численні приклади заходів та цільових ініціатив, як на міждержавному рівні, так і на рівні окремих країн. Наведемо окремі з них [1].

Багато держав-членів збирають статистичні дані про злочини, скоєні на ґрунті нетерпимості, та про випадки насильства, що можуть бути спричинені расистськими мотивами. Коли йдеться про держави — члени *Європейського Союзу*, то слід згадати про Агенцію основних прав Європейського Союзу (FRA), а також Європейську інформаційну мережу з питань расизму та ксенофобії (RAXEN), яка також здійснює збір даних та інформації щодо злочинів на ґрунті ненависті.

Бельгія започаткувала проект «Школи для демократії», який спрямований встановити зв'язок між толерантністю і повагою.

В *Австрії* поліцейські беруть активну участь в інформаційно-роз'яснювальній роботі з молоддю. Принаймні один раз на семестр вони зв'язуються з вчителями, директорами шкіл,

регіональними шкільними інспекторами та іншими відповідальними особами в галузі освіти та сприяють в їхніх зусиллях у боротьбі з расизмом, ксенофобією та антисемітською ідеологією. Особлива увага приділяється також расизму та ксенофобії в базовій підготовці поліцейських. Крім того, Службою розвідки було запроваджено інтернет-проект, метою якого було виявлення екстремістських тенденцій на веб-сайтах та форумах (новини, списки розсилки). Інформація збирається та централізовано оцінюється в Службі розвідки, а також окремо правоохоронними органами.

Франція створила корпус спеціальних суддів, які стежать за узгодженням місцевих ініціатив подолання злочинності, а також забезпечують контакти з представниками громадського суспільства (асоціаціями, представниками церков і релігійних груп). Ще у 2004 році були створені курси навчання громадянству, які одночасно стали і засобом застереження, і альтернативним видом кримінального покарання. Їхньою метою стало нагадувати про республіканські цінності та повагу до людської гідності.

У *Норвегії* Управління з питань імміграції та Вища поліцейська школа розробили спільний проект задля вироблення методології та змісту постійної навчальної програми, орієнтованої на розуміння культурного розмаїття та законів щодо імміграції. За період з 2001 по 2004 рр. були також розроблені методи, стратегії та програми підготовки для покращення ставлення державних службовців до представників меншин.

Міжнародна федерація журналістів прийняла Декларацію про принципи поведінки журналістів. У Сьомому принципі визначається, що *«журналіст повинен бути в курсі небезпеки дискримінації, яка пропагується в засобах масової інформації, і має зробити все можливе, щоб уникнути дискримінації, що базується на засадах раси, статі, сексуальної орієнтації, мови, релігії, політичних або інших переконань, національному або соціальному походженні»*.

«Асоціація Інтернет провайдерів Австрії» (ISPA) розробила кодекс поведінки. Члени асоціації повинні запобігати, наскільки це можливо, незаконному контенту. У випадку незаконного контенту асоціація повідомляє «гарячій лінії» — службі телефонної підтримки та поліцейській службі. Асоціація створила спеціальний веб-сайт www.stopline.at, який ретельно відслідковує контент неонацистського характеру.

На *Кіпрі* комісаріат з питань адміністрації готує кодекси поведінки, обов'язкові для приватного і громадського секторів, з тим, щоб покласти край дискримінації на таких підставах, як релігія, національність або етнічне походження. Він також уповноважений проводити розслідування та збирати статистичні дані з цих питань. У *Фінляндії* комерційні інтернет-оператори оприлюднили директиви щодо належної поведінки в Мережі. Ці правила забороняють, серед іншого, будь-які форми расизму і підбурювання до расизму. Існують також керівні принципи для журналістів, розроблені Радою з питань засобів масової інформації (див. www.jsn.fi), які передбачають, що «слід поважати гідність кожної людини. Етнічне походження, національність, стать, сексуальна орієнтація, переконання або інші аналогічні особисті характеристики не можуть бути представлені в неналежній або зневажливій формі».

У *Швейцарії* пункт 8 «Декларації прав та обов'язків журналістів» визначає наступне: «Поважати людську гідність. Журналіст або журналістка має уникати будь-якого натяку текстом, образом чи звуком на етнічне або національне походження, релігію, стать, сексуальну орієнтацію, а також будь-яку хворобу або фізичні чи розумові вади, які можуть носити дискримінаційний характер. Репортажі про війну, терористичні акти, аварії і катастрофи за допомогою тексту, образу чи звуку повинні виражати повагу до страждань жертв та почуттів їхніх близьких».

Багато держав-членів фінансують проекти громадянського суспільства, які пропонуються неурядовими організаціями і мають на меті сприяти толерантності та взаєморозумінню між меншинами та більшістю населення. Одним з показовим та вартим уваги тут є приклад *Данії*. У цій країні було встановлено премію для приватних компаній, які

зробили особливий внесок у розвиток представництва різних національностей серед робочого персоналу. Кампанія **«Покажи расизму червону картку»** була започаткована в 2006 році і мала здійснюватись упродовж трьох років. Організаторів датської кампанії надихнули аналогічні проекти в інших європейських країнах, а початок її бере в світі футболу. Датська кампанія, однак, не обмежується тільки боротьбою з расизмом у футболі, але також включає ряд ініціатив, спрямованих на школи і великі організації. Реалізацію кампанії забезпечує секретаріат, але в самій кампанії задіяні також професійні датські футболісти, які користуються великим авторитетом серед молоді.

Слідом за міжнародними, державними та громадськими інституціями до протидії проявам мови ворожнечі долучається навіть бізнес. І це позитив. Запобігання нетерпимості, нетолерантності, дискримінації стало своєрідним категоричним імперативом корпоративної політики багатьох успішних підприємницьких проектів, які стали невід'ємними складниками, що супроводжують сучасний розвиток людства. Показовими тут стали приклади в середовищі Google (одного із світових лідерів у сфері ІТ-технологій).

Керівництво Google звільнило інженера компанії, який написав внутрішню анонімну замітку про біологічні відмінності між статями. *«Це суперечить нашим основним цінностям і нашому Кодексу поведінки, який передбачає, що кожен співробітник Google докладе максимум зусиль для створення культури на робочих місцях, вільної від переслідування, залякування, упередження та незаконної дискримінації»* [8], - написав керівник компанії Сундар Пічаї в електронному листі до співробітників Google.

Окремо варто згадати масштабну кампанію **«Медіа проти ненависті»** (*#MediaAgainstHate*) [6], яку започаткували організації Керівного комітету Ради Європи з питань медіа та інформаційного суспільства (*CDMSI*) у 2017 р. Її активно підтримали Європейський форум медіа громад (*The Community Media Forum Europe – CMFE*), Європейська федерація журналістів (*The European Federation of Journalists – EFJ*) і правозахисна організація «Артикль 19». Мета кампанії – протидіяти розпалюванню ненависті та дискримінації у традиційних і онлайн ЗМІ шляхом сприяння застосуванню етичних стандартів та дотримуючись права на свободу висловлення.

«ЗМІ та журналісти відіграють вирішальну роль в інформуванні щодо політики і громадської думки стосовно міграції та біженців. Оскільки мова ненависті і стереотипи, спрямовані на мігрантів, поширюються Європою, збалансовані та справедливі репортажі ЗМІ необхідні більше ніж будь-коли. Не зважаючи на хороші практики журналістики, додаткове навчання та ресурси для працівників ЗМІ та медіа-організацій сприятимуть розвитку діалогу і демократичних процесів», - йдеться у прес-релізі з нагоди старту кампанії.

Кампанія *#MediaAgainstHate* спрямована на:

- ✓ поліпшення висвітлення у ЗМІ питань, пов'язаних з міграцією, біженцями, релігією;
- ✓ підвищення потенціалу журналістів, ЗМІ, громадянського суспільства і медіаспільноти у боротьбі з пропагандою ненависті, нетерпимості, расизму та дискримінації;
- ✓ підвищення ефективності імплементації правової структури регулювання мови ненависті та свободи слова;
- ✓ підвищення обізнаності про різні види дискримінації шляхом поліпшення інформування із зазначених питань;
- ✓ надання підтримки журналістам, котрі викривають розпалювання ненависті і котрі стають мішенню й жертвами ненависті і переслідування за висловлювання.

У підсумку варто зазначити, що у демократичному суспільстві проявам мови ворожнечі не має місця. І жодні винятки на зразок, *всіх-всіх сприймаймо-поважаймо, а от*

цих, все-таки, ні, є неприпустимими! Інакше, таке суспільство не відкрите, не демократичне. Властиво воно стає антиподом демократії, скільки б не намагалось запевнити у протилежному себе та всіх навколо себе. Толерантність і демократія спонукають до усвідомлення, що поряд можуть знаходитися люди, життєві пріоритети, погляди і цінності яких можуть бути іншими, відмінними від моїх. І єдино можливий варіант реагування на цю життєву данність – це принцип поваги, поваги до кожного. У цьому сенсі маємо доволі влучний афоризм американського есеїста, поета і філософа Ральфа Волдо Емерсона: «Моя свобода розмахувати руками завершується там, де починається ніс мого ближнього».

Література:

1. Вебер, Анн. Навчальний посібник з проблематики «мови ненависті» / [пер. з англ. Східно-Європейського Інституту Розвитку; за заг. ред. Павліченка О. М.] – К.: Тютюкін, 2010. – 96 с.
2. Мова ворожнечі // https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B6%D0%BD%D0%B5%D1%87%D1%96
3. Мова ворожнечі: які висловлювання не можна поширювати в ЗМІ? // <https://cedem.org.ua/consultations/mova-vorozhnechi-yaki-vyslovlyuvannya-ne-mozhna-poshyryuvaty-v-zmi/>
4. «Мова ворожнечі» як тавро і цензура. Європейський контекст // <https://www.pravda.com.ua/columns/2017/09/22/7155975/>
5. Свобода вираження ненависті // https://humanrights.org.ua/material/cvoboda_virazhennjia_nenavisti
6. У Європі стартувала кампанія «Медіа проти ненависті» // <https://detector.media/infospace/article/122122/2017-01-11-u-evropi-startovala-kampaniya-media-proti-nenavisti/>
7. Article 19. Разъясняя «язык ненависти»: Практическое пособие. Редакция 2015 года
8. Google звільнив інженера через скандальну замітку про жінок // https://espreso.tv/news/2017/08/08/google_zvilnyv_inzhenera_cherez_skandalnu_zamitku_pro_zhinok
9. Навчання демократії: збірник практичних занять з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини / Р. Голлоб, П. Крапф. – Пер. з англ. та адапт. Н. Г. Протасової. – К. : Основа, 2016. – Т. 6. – 100 с.